

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תשע"ה

כרך ה



עורכים:

משה צפור
אהרן מונדשיין
אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשע"ח 2018

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"נ אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@macam.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות

17	ואחות לוטן תמנע" (בר' לו 22 ; דה"א א 39) - תיקון נוסח לא ידוע במקרא?	ירון זילברשטיין
33	הפרשיה הנבואית כמכלול בתרגום יונתן לתרי עשר	מרים כהנא
53	היחס לאלמותו של אליהו במשנתם של חכמי ספרד	יוחנן קאפח
71	איש ישראל מול בוראו במשנתם של תלמידי המגיד ממזריטש	יהושפט נבו

שער שני | חינוך

89	שחיקה בקרב מורים בחינוך הרגיל ובקרב מורים בחינוך המיוחד	אליסיה גרינבנק, גלית אגם בן-ארצי ורינת כספי
105	תפקוד תלמידים עם ADHD בבית הספר - עמדות מורים ותלמידים בזיקה למשתני רקע	ידידה ערמון
129	הערכים הגלומים בספרות הילדים לגיל הרך ככלי לחינוך ערכי בחינוך החרדי	אתי רוזנטל
157	אוריינות ויזואלית בספרות הילדים - על חשיבות הדיוק בתיאור המרחב בסיפור המקראי	דוד שניאור
169	בניית זהות גאולית בנרטיבים של סטודנטיות להוראת אנגלית: סיפורה של שנית	מירי באום

שער שלישי | ספרות ובלשנות

189	הארץ הטובה, ההר הטוב ונביאו אליהו בשירי יורם טהרלב	יוסף פריאל
209	מקומו של הציטוט בסאטירה 'מגלה טמירין' ליוסף פרל	רבקה קדוש
227	הידלדלות הניגודים המוחלטים ופריחת ניגודי הרצף	שולה אברמסקי

שער רביעי | תולדות ישראל

243	התמודדות של קהילת איזמיר עם תופעות המודרנה והחילון במאה ה-19	לאה בורנשטיין- מקובצקי
285	על שלושה פשעי דמשק - על שני יומנים וספר זיכרונות של מגויסים יהודיים בכפייה במלחמת העולם הראשונה	כרמלה סרנגה ואבי ששון

שער חמישי | חינוך גופני ובריאות

301	פעילות גופנית דרך משחקים כאמצעי להתמודדות עם חרדה בקרב תלמידי בית ספר יסודי	בוריס בלומינשטיין, איריס אורבך, ניקול איפרגן, רינה ישראל ודניאל מורן
315	מימון תכניות התערבות בקידום בריאות על ידי הנפקת 'איגרת חוב חברתית'	רוני סימון מורן, נופר עזר וגיל פייר



מקומו של הציטוט בסטירה 'מגלה טמירין' ליוסף פרל

רביקה קדוש

תקציר

המאמר בודק את מהימנות הציטוטים, בעיקר מתוך ספרו של ר' נחמן 'ספר המידות', המובאים במסגרת ההערות הנלוות לאורך כל הסטירה 'מגלה טמירין' ליוסף פרל, ובעיקר בדיקת מקומם של הציטוטים הנ"ל במארג הסטירה כולה.

מאחר שהציטוטים מן המקור החסידי נמצאו מראש מהימנים ומדויקים, השאלה שעמדה לבדיקה היא: כיצד יוצרים סטירה בעזרת תיעוד שהוא מדויק לגמרי? והאם גם תיעוד מדויק די בו כדי ליצור סטירה?

במהלך המאמר הוצגו מספר דוגמאות בנושאים שונים, המייצגות כל אחת לגופה את שיטות העבודה של הסטיריקון. פרל השתמש במספר טכניקות סטריות שהטקסט והערות השוליים הנלוות אליו זימנו עבורו: מההגזמה והאירוניה, דרך התיעוד העוין, ועד לאפולוגטיקה המדומה.

'ספר המידות' לר' נחמן נמצא מתאים למטרותיו של פרל בשל תוכנו וסגנונו הקצר, ובעיקר בהיותו נטול מקורות. במטרה להתקיף ולערער את החסידות מבפנים, הקפיד

פרל לצטט במדויק ערכים שנבחרו בקפידה בשל תוכנם הלא כל כך מקובל וברור ולעתים אף מדהים בתעוזתו. אולם בקריאה המביאה בחשבון את ההקשר החדש שבו נדחקו או נרקמו מחדש ההערות למבנה הכללי של הספר, מתגלה שלמעשה פרל חולל בהם תמורות מהותיות. לפנינו שיבוץ חיצוני עוין שנוצר באמצעות הפער בין האידיאולוגיה המקודשת הנמסרת כלשונה בהערות הנלוות לטקסט ובין עלילת החולין המתרחשת בשמה, כביכול, של אותה אידיאולוגיה בגוף הטקסט.

המסקנה העולה מתוך המאמר היא שניתן ליצור סטירה גם על ידי תיעוד מדויק לחלוטין, בשל המגמה העוינת המנחה את הכותב בבחירת הציטוטים, באופן שתילתם, ובהקשר שבו הם ניתנים.

תאריכים: 'מגלה טמירין', 'ספר המידות', יוסף פרל, ר' נחמן, סטירה, פרודיה, אפיסטולרי, גרוטסקה, תיעוד עוין, אפולוגטיקה מדומה.

יוסף פרל ומאבקו בחסידות

יוסף פרל (1773-1839, גליציה) נחשב לאחד מגדולי וראשוני כותבי הסטירה העברית, ומילא תפקיד מרכזי במלחמת התרבות הפנים-יהודית בין משכילים לבין חסידים למיניהם. פרל, שהיה כותב פורה מאוד וגם פעיל ציבורי נמרץ, נמנה עם הגל הראשון של הכתיבה הסטירית בתחילת המאה התשע-עשרה, שבאה כתגובה לראשית הספרות החסידית.

פרל כתב חיבורים סטיריים על החסידות. המפורסם שבהם הוא ספרו 'מגלה טמירין' (להלן 'מג"ט', נדפס בווינה, 1819) שבו מתח ביקורת חריפה על דרכי תנועת החסידות ומנהיגיה. הוא גם לא בחל בעתירות לשלטונות הנוכריים על מנת שיפעלו נגד החסידים, שראו בו מלשין ואויב. מאבקו של פרל בחסידות החל עוד קודם לכן בכתיבת ספר מסה עיוני ומנומק בגרמנית בשם 'על מהות כת החסידים'. הספר חובר בשנת 1816 אך הצנזורה אסרה על פרסומו מחשש שיעורר מהומות. כפועל יוצא מכישלון הדפסת הספר העיוני ובשל הופעתם של שני ספרים חסידיים יסודיים ('שבחי הבעש"ט' ו'סיפורי מעשיות' לר' נחמן מברסלב), החליט לפנות לד'אנר של הסטירה. פרל רצה להבקיע את הטקסט החסידי מבפנים, היינו לכתוב סיפורת שמחקה את הכתיבה החסידית. הוא הבין היטב את כוחם של הספרים החסידיים, כשם שהבין היטב את כוחה של הסטירה. הוא העלים את שמו מהספרים שהדפיס בחייו: 'מגלה טמירין' (וינה 1819) ו'בוחרן צדיק' (פראג 1838), ומטבע הדברים לא חשף ברבים את התזכירים שכתב לשלטונות נגד החסידים.

המחקר הספרותי התייחס לכתביו של פרל מנקודת מבט של חקר הספרות העברית,¹ אף כי היום ברור שניתן לדלות מהם גם מידע היסטורי-חברתי. חנא שמרוק היה הראשון שהתייחס לתשתית ההיסטורית השקועה בסאטירות של פרל.² לדבריו, בספר מג"ט יש פרטי מידע רבים, מקצתם גלויים ומקצתם סמויים, על אותה תקופה בתולדות החסידות וההשכלה והתפשטותן בגליציה וברוסיה. פרל הצפין את שמות האנשים והמקומות בגימטריות ובחילופי אותיות שניתן לפענחם באמצעות 'מדרשי שמות'. שמרוק מציין כי אין לעמוד על מלוא משמעותם של חידושים אלו אלא אחרי פענוח הגימטריות, שבהן הליביש המחבר חלק משמות האישים והמקומות שעליהן נסוב הסיפור. לפענוחן של גימטריות אלו נודעת חשיבות להיסטוריון וגם לחוקרי הספרות. החוקר יונתן מאיר מציין שקיים מעין דיאלוג בין כתבי פרל לכתבים החסידיים, ובאופן פרדוקסלי יצא שפרל שימר מסורות חסידיות שהוא עצמו ביקש לבער מן העולם, כגון הידיעה על ביקורו של הבעש"ט בטרנופול, מעשה שמופיע לראשונה אצל פרל (מג"ט, אגרת נ"ז) ושב ומופיע בעיבודים שונים בספרי החסידות רק בראשית המאה העשרים.³ עובדה זו מצביעה על היחס המורכב בין סטירה להיסטוריה.

'מגלה טמירין' - הז'אנר ומבנהו

הספר 'מגלה טמירין' שייך לז'אנר הסטירה והפרודיה. זוהי יצירה המתמצאת בספרות החסידית, מחקה ומשקפת אותה בראי העקום של הפרודיה. הספר בנוי במתכונת אפיסטולרית (הכתובה כעין איגרות), אוסף של 151 איגרות בדויות ששלחו חסידים אלה לאלה בנושאים שונים. עיקר העיסוק באיגרות הוא ב'בוך' (ספר) מסתורי שנכתב נגד החסידות ונשלח לשלטונות, ובעקבותיו התגברו הגזירות והרדיפות על החסידים. ככל הנראה, ב'בוך' פרל מתכוון לחיבור הגרמני שהוזכר לעיל, שחיבר הוא עצמו קודם לכן. פרל הדפיס את מג"ט תחת השם "עובדיה בן פתחיה", בדמותו של חסיד שקיבץ את האיגרות והוסיף הקדמה מפורטת עם ציטוטים מכמה ספרי חסידות, ובהם 'שבחי הבעש"ט' וספרי ר' נחמן מברסלב. חלק מכלי הסטירה של פרל הם כלים לשוניים. הוא חיקה את העברית המשובשת והמעורבת ביידיש של החסידים בכישרון רב, עד כדי כך שכחלק מקידום המכירות של הספר הפיצו משכילים שונים (ופרל ביניהם) את האגדה שהזיוף היה כל כך מוצלח עד שחסידים רבים נפלו בפח וחשבו שזהו ספר חסידי אמיתי. אכן, צריך להיות תמים באמת כדי לחשוב שזהו חיבור חסידי אותנטי.

1 קלוזנר, יוסף, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, ב, עמ' 283-320; ורסט, שמואל, "שבעים שנות חקר יצירתו ופועלו של יוסף פרל", **חוליות** 7 (2002), עמ' 59-96; פרידלנדר, יהודה, **בין הלכה להשכלה**, רמת-גן תשס"ד, עמ' 138-177; מאיר, יונתן, **חסידות מדומה**, ירושלים תשע"ג.
 2 שמרוק, חנא, **"הקריאה לנביא": מחקרי היסטוריה וספרות**, בעריכת ישראל ברטל, ירושלים תש"ס.
 3 פרל, יוסף, **מגלה טמירין**, ההדיר יונתן מאיר, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"ד (כרך ב, עמ' 361-381) וכן שם, כרך א, עמ' 158; ובספרו, **חסידות מדומה**, (הערה 1) עמ' 19.

העלילה מפותלת ומהווה פרודיה על ספרות השבחים החסידית שבכתב ובעל-פה. בהקדמה לספר מבהיר פרל בהיתממות סרקסטית שהוא הצפין את שמות האנשים והמקומות כדי שלא לפגוע בגיבורי הסיפור הצדיקים שבורחים מפרסום. זהו ספר סטירי הבנוי משכבות לשוניות שונות, מציטוטים, אסוציאציות ומשחקי לשון, תוך הטמעת דמויות ואירועים היסטוריים אמיתיים בתוך הטקסט הבדיוני. חשיפת כל המקורות הללו מצריכה מומחיות רב-תחומית בתולדות החסידות וספרותה, בשיטות הסטירה והפרודיה, בקיאות ברבדיה הלשוניים של העברית והיידיש, ובהכרת חיי היום-יום של החברה היהודית המסורתית במזרח אירופה.

עיקר העלילה הוא המרדף הנואש של החסידים בגליציה אחרי אותו ספר מסתורי ('ה'בוך') החושף את סודותיהם ועלול לגרום הרס וחורבן לחסידות אם יגיע לידי השלטונות. בסיפור העיקרי ובעלילות המשנה המשתרגות ממנו שזורים עשרות גיבורים (כל אחד מהם ותפקידו בעלילה), והחוט המקשר בין כולם הוא מזימת החסידים לשים את ידם על ה'בוך' בכל מחיר, כולל שוחד, הפחדות ואלימות. גם הדמויות בספר מוצגות באופן מתוחכם. הספר מתייחס בעיקר לדמויות מסוימות שאליהן הוא רמז ועליהן אסף חומר רב, בעיקר שני צדיקים מרכזיים ומוכרים - ר' ברוך ממז'יבוז' (נכד הבעש"ט) ור' שניאור זלמן מליאדי (מייסד חב"ד). יש בספר עוד כעשרות שמות מוזרים (כמו דישפאל למשל) שאינם אלא שמות מוצפנים (דישפאל בגימטרייה שווה מז'בוז'). דרך ההצפנה היא באמצעות חילופי אותיות וגימטריות. לצד צדיקים וחסידים בני קבוצות שונות שמתכתבים אלה עם אלה, משולבים בעלילה גם משכילים, רבנים ופשוטי עם, וכך נפרשת תמונה של חברה יהודית רבת פנים ושסועה הנתונה במלחמת תרבות.

רוב המכתבים בספר נכתבו בלשונם של החסידים - עירוב של לשון קודש (עברית וארמית), ששוקעו בה גם השאלות מיידיש וגרמנית באופן נלעג ביותר. המכתבים עצמם משופעים בדיחות פנימיות, כתבי חידה, משחקי מילים, רמזים והצפנות. לא פחות חשוב הוא מנגנון הנקרא "הערות" שצירף "המביא לבית הדפוס" לכל מכתב, ובו נרשמו אסמכתאות מהספרות הפנימית של החסידים. בהערות אלו ובעיקר בציטוטים מכתבי ר' נחמן מברסלב יעסוק המאמר שלפנינו.

המאמר מתחלק על פי מטרותיו לשני חלקים.

א. בדיקת מהימנות הציטוטים מכתבי ר' נחמן בלבד, המובאים בהערות הנלוות לטקסט לאורך כל הסטירה מג"ט.

ב. בדיקת מקומם של הציטוטים הנ"ל במארג הסטירה כולה.

כל ציטוט נבדק כשהוא עומד בפני עצמו מבחינת תוכנו, וכשהוא משולב בהקשר חדש בקונטקסט הספרותי.⁴ לאחר שכל הציטוטים המובאים מתוך כתבי ר' נחמן ובעיקר מתוך

4 מראי מקום לסיפור המידות' הוא על פי מהדורת וורשא, תרע"ב; המהדורה שעמדה לפני פרל היא המהדורה הראשונה משנת תקע"א. מראי מקום ל'מגלה טמירין', מהדורת ירושלים 1960. ובהתאמה לדפוס ראשון.

'ספר המידות' נמצאו מדויקים, המטרה שעמדה בפניי היא לבדוק את מהות התיעוד ובאילו אופנים הוא משרת את מטרות הסטיריקון. אציג מספר דוגמאות המייצגות כל אחת לגופה את שיטות העבודה של פרל והאמצעים שבהם נעזר כדי ליצור סטירה, ובכללם אמצעים ז'אנריים כגון פרודיה ואירוניה, ואמצעים טוניים כגון לשון וטון.

יש לציין כי היה קושי בבדיקת המקורות שהועתקו מתוך כתבי ר' נחמן מברסלב, משום שפרל, בן דורו של ר' נחמן, השתמש במהדורות ראשונות (כפי שהוא מציין בסוף הספר מג"ט), ומהדורות אלו לא היו ערוכות וסדורות כמו המהדורות המשמשות אותנו היום. חסרה חלוקה לפרקים או נושאים, הבחנה בין דרשה לדרשה, והעימוד ודאי השתנה מאז. הקושי היה רב יותר בציטוטים מתוך מאמרים שלמים, כגון מליקוטי מוהר"ן (קמא ותנינא). דווקא בקיצור ליקוטי מוהר"ן (קמא ותנינא) החיפוש היה "קל יותר" משום שהספר מחולק לסימנים קצרים יותר. גם כאן פרל מפנה לעמודים וסימנים שהשתנו מאז, בינתיים יצאה גם מהדורה מוערת של כתבי היד של פרל.⁵

החיפוש ב'ספר המידות' היה באופן יחסי הקל ביותר, משום שבמהדורות החדשות נשמרה החלוקה לפי נושאים וסימנים גם אם העימוד השתנה מאז. בספר זה כל הציטוטים אותרו ללא יוצא מן הכלל, וכולם נמצאו נכונים לגמרי. במאמר זה נתמקד בציטוטים מספר זה בלבד כמדגם מייצג עבור כל שאר הציטוטים מכתבי ר' נחמן.

מאחר שהציטוטים נמצאו מדויקים מראש, השאלה שעמדה לבדיקה היא: כיצד יוצרים סטירה בעזרת תיעוד מדויק לגמרי? והאם גם תיעוד מדויק די בו כדי ליצור סטירה?

פרל ור' נחמן

פעולתו הספרותית של פרל, בן דורו של ר' נחמן (1772-1810), החלה במקביל לפרסום 'ספר מעשיות' של ר' נחמן ושל הספר 'שבחי הבעש"ט' (1815). בספר מג"ט משתמש פרל הן בדמותו של ר' נחמן והן בכתביו כאחד האמצעים להוקעת החסידות, והכול באספקלריה סטירית מעוותת, אך מוסווית היטב, כפי שעוד נראה.

ההתעניינות של פרל בכתבי ברסלב מוכיחה על זיקתו למקורות ממין אלה המשרתים אותו כסטיריקון. מתוך תשעה-עשר הספרים החסידיים שהוא מונה בסוף הספר כמקורות לציטוטים בספר, שישה מהם משל ר' נחמן.

סיבה נוספת להתעניינותו של פרל בדמותו של ר' נחמן קשורה לעובדה שלשניהם, הן

5 רוסס, שמואל, **גנזי יוסף פרל** (עורך יונתן מאיר), ירושלים ותל-אביב תשע"ג. פרל, יוסף, **מגלה טמירין**, ההדיר על פי דפוס ראשון וכתבי יד והוסיף מבוא וביאורים, יונתן מאיר, מוסד ביאליק (שני כרכים), ירושלים תשע"ד.

לר' נחמן והן לפרל, הייתה זיקה משותפת ליצירה הספרותית. שניהם נלחמו על לבו של היהודי הפשוט והתמים. פייקאז' טוען שהמלחמה בין המשכילים לחסידים היא בעצם של ספר בספר, בדיוק כפי שזה בא לידי ביטוי מוחשי בעלילת הספר מג"ט.⁶

הציטוט כ"השתלה"

לואי מארן, פילוסוף והיסטוריון תרבות בן המאה ה-20, מנתח את פעולת הציטוט כפרקטיקה תרבותית ומתאר את הציטוט כמעשה של כריתת איבר והשתלתו בגוף אחר, ואת המירכאות הכפולות (הנהוגות בדפוס רק מן המאה ה-17) כעקבות למעשה ההשתלה וסימון של גבולות "האחר" - הטקסט "המוזמן" ו"הזר" שנמצא בתוך הטקסט "המארח".⁷ הוא מוסיף ואומר כי: "הציטוט הוא כירורגיה אסתטית שתגיע לשיאה אם תועלם הצלקת, אם ישוב הגוף לשלמותו, ואם ייטמע הטקסט הזר לבלי הכר בתוך מארחו, ויחד עם זה מוכרחה להיוותר איזו עדות לעצם העובדה שהייתה כאן השתלה".⁸

אצל פרל במג"ט ישנה עדות להשתלה, משום שפרל עצמו טרח לעדכן בדבר מקורות הציטוטים. הציטוט נמצא בהערות שוליים הנלוות לטקסט הראשי - העלילתי. אך עם זאת הוא משתדל, ודי בהצלחה, שההערות יוטמעו בסיפור ויהיו חלק בלתי נפרד ממנו, חלק משלים שמחזק ומדריך את השתלשלות העניינים בסיפור. הגבולות לא לגמרי ברורים, ולפעמים "הטקסט הזר" - הציטוט - משתלט על העלילה עד שלא ניתן להבחין במעשה כריתת האיבר ממקומו הטבעי והשתלתו בגוף זר, היינו הוצאת הדברים מהקשר הטבעי שלהם.

הציטוט מן המקורות החסידיים הוא אמצעי מרכזי בידי פרל הסטיריקון, וכפי שהוא אומר זאת בעצמו בדברי ההקדמה לספר מג"ט: "הצגתי במקומות הנצרכים הערות למטה בכדי לחזק הדבר הנמצא בפנים החיבור על ידי איזה מאמר הנמצא בספרים הקדושים" (מג"ט, הקדמה, דף ב, עמ' ב).

הדוקמנטציה בספר לא בדויה, ההערות הן אמיתיות ואותנטיות, וגם עמדת המספר היא ברורה. ולכן אף שהמחבר מהימן למקורות, המחבר המשתמע הוא למעשה מחבר סאטירי, כפי שתיכף נראה.

להלן נתמקד ב'ספר המידות' לר' נחמן, המשמש כאחד מהאיברים שבהם משתמש

6 פייקאז', מנדל, **חסידות ברסלב**, ירושלים תשנ"ו.

7 Marin, L., (1984), *Utopics (Contemporary Studies in Philosophy and the Human Sciences)*, NJ Humanities Press; על הציטטה בספרות ראו גם פרידלנדר, יהודה, **במסתרי הסאטירה**, א, תשמ"ד, עמ' 99.

8 שם, מארן, עמ' 69.

פרל במעשה "ההשתלה הספרותית" שלו. פרל מצטט מתוך ספר זה 50 ציטוטים, 47 מהחלק הראשון ו-3 מהא"ב השני.

'ספר המידות' לר' נחמן ככלי בידי פרל הסטיריקון

'ספר המידות' נכתב על ידי רבי נחמן מברסלב ויצא לאור לפטירתו בשנת תקע"א (1811).⁹ הספר הוא אוסף של מאמרים על המידות השונות, וכן על היבטים שונים בחיי האדם. הספר ערוך לפי ערכים שונים, על פי סדר הא"ב. הספר מתחלק לשני חלקים, כשהאחד נקרא "אלף בית ישן", ואילו השני נקרא "אלף בית חדש".¹⁰

החלק הראשון הוא ליקוט של מידות והנהגות ישרות שיש ללמוד מהן, ומידות רעות שיש להתרחק מהן. החלק השני כולל חידושים ורעיונות הנובעים מהשגותיו הרוחניות של ר' נחמן. יש לציין ששני החלקים הם ללא ציון מראי מקורות. הספר נכתב פסקאות-פסקאות ומסודר לפי סדר הא"ב כדי שלחפץ ללמוד בו ולתקן את מידותיו יהיה קל למצוא בו כל נושא ונושא.

בהקדמה לספר מונה ר' נחמן את מעלות הספר: "כי המידות הם יסוד כל התורה...כי זה עיקר עבודת האדם... לברוח ממידות רעות ולאחוז במידות טובות והנהגות ישרות המבוארים בזה הספר" (מצוטט במג"ט, דף ח עמ"ב, הערה ד). המספר במג"ט, עובדיה בן פתחיה, מתייחס בגוף הסיפור לדברי הקדמה אלו, כאשר ההקשר העלילתי אירוני לגמרי. 'ספר המידות', האמור ללמד מידות טובות, מתקשר אצל פרל למעשה מרמה ושקר ומתן שוחד בהקשר לחכירת הריחיים (מג"ט, אגרת טו). מעשים אלו נעשים בסיפור על ידי אותו חסיד עצמו, המחזיק בחיקו את ספר המידות. הפער בין מה שמתואר אצל ר' נחמן ב'ספר המידות' לבין המעשים המושחתים והלא מוסריים המוצגים בטקסט העלילתי יוצר את הסטירה.¹¹

9 ר' נחמן לא גילה מעולם את מראי המקום המדויקים ל'ספר המידות', ר' נתן כלל מספר מראי מקום בהדפסה השנייה בשנת תקפ"א, עשר שנים אחרי פרסום המהדורה הראשונה. בשנים מאוחרות יותר נוספו עוד מראי מקום, חלקם על ידי ר' נחמן משטהעריין (תרל"ג-תרל"ד), וחלקם נכתבו על ידי ר' צדוק הכהן מלובלין (תרס"ז-תרס"ח). במהדורת "תורת הנצח" שולבו שניהם ביחד על ידי הרב חיים מנחם קרמר. לאחרונה הופיע ספר 'תפארת המידות' בהוצאת נ.י. וויטראל, ברוקלין תשס"ז, שני כר', הכולל ביאור ומראי מקום חדשים ועוד הוספות נכבדות, וכולל מבוא ארוך על מהות הספר, אופן כתיבתו ועוד.

10 את חלקו הראשון של הספר כתב רבי נחמן עוד בימי נעוריו, ואילו את החלק השני כתב בתקופה מאוחרת יותר. במהדורה הראשונה נדפסו שני החלקים נפרדים זה מזה, אולם במהדורה השנייה תיקן זאת רבי נתן, ושני החלקים נדפסו יחדיו, כשבכל ערך יש חלק ראשון וחלק שני.

11 יש לציין ש'ספר המידות' עורר בזמנו התנגדות לר' נחמן גם בקרב החסידים. אולי בשל העובדה שהוא מציג בקיצור רב נושאים המעוררים תמיהה בשל תוכנם והאופן שבו נוסחו. אמנם ר נתן מטשהרין הוסיף מראי מקום לחלק מן הנושאים, אולם גם מראי המקום הוא תמציתי ודורש הסבר נוסף.

פרל מצטט מספר זה מכל הבא ליד, כמעט ללא הגבלה, אולם בעיקר הוא מתמקד במספר נושאים שעניינו אותו במיוחד, כגון הצדיק, המתקת הדין, מריבה, הרהורים, ניאוף ועוד. הערך "צדיק" זכה ל-47 ציטוטים מהא"ב הראשון ועוד שלושה מהא"ב השני, סך הכול כחמישים ציטוטים העוסקים בצדיק, בדמותו, בתורתו, במעלותיו, בסגולותיו ועוד. הערכים נבחרו בקפידה בשל תוכנם הלא כל כך מקובל וברור, ולעתים אף מדהים בתעוזתו. שילובם של ערכים אלו בפרודיה הסאטירית של מג"ט בתוספת טון אירוני וקהל יעד מתאים, משיגים את מטרת הסטיריקון. פרידלנדר קובע כי החיקוי בפרודיה הסטירית הוא סלקטיבי ועל פי עקרונות הסלקציה ניתן לעקוב אחרי מגמת הסטיריקון.¹² אם כן, ברור כי המגמה של פרל היא להתמקד בדמותו של הצדיק, וזאת באמצעות חיקוי הכתיבה החסידית-אפיסטולרית הנתמכת בציטוטים רבים מכתבי גדולי החסידות ובהם ר' נחמן. פרל מעוניין להציג את האידיאולוגיה החסידית (תורת הצדיק) כאידיאולוגיה שגורמת לשחיתות המוצגת בעלילת הסיפור.

התרת האיסור

ורסס קובע כי בסטירה 'מגלה טמירין', האידיאולוגיה נותנת את המהות והאמצעים הנלווים, כגון הטון האירוני, ההגזמה, ההנגדה, הגרוטסקה, התיעוד העוין - כל אלה יוצרים את הסטירה.¹³ לשם הדגמה, בהקדמה לספר מג"ט פונה המספר, עובדיה בן פתחיה, לקורא ומבטיח לו במילים אלו:

שלא יעלה על ליבו שעשיתי ח"ו [חס ושלום] איזה שינוי לשון באגרות אשר העתקתי או שבדיתי מליבי ח"ו איזה מעשה, חס וחלילה, כי מעולם לא ניסיתי באלה, להוציא איזה שקר מפיו, והגם שכבר נתוודע לנו ע"י רבינו אור הגנוז מוהר"ן נכד הבעש"ט, ששקר אינו אלא בפיו אך לא בכתב (מג"ט, הקדמה א, עמ' ב, הערה יג).

הציטוט: "שקר אינו אלא בפיו אך לא בכתב" הוא מתוך 'ספר המידות' (תרע"ב), עמ' ח סימן נ.

משפט תמוה זה, שלכאורה עולה ממנו כי יש להקפיד שלא לומר דבר שקר אך לכתוב זאת מותר(!), עורר לעג בקרב משכילים רבים.¹⁴ האירוניה גלויה בעצם ציטוט הדברים כלשונם בתוך הקשר חדש ולא במקומם הטבעי.

וממשיך המספר בהיתממות מכוונת ורוויה באירוניה:

12 פרידלנדר, יהודה, **במסתרי הסאטירה** כרך א, 1984 עמ' 93.

13 ורסס, שמואל, **סיפור ושורשו**, עמ' 9-45.

14 ראו גם: פרל, יוסף, **על מהות כת החסידים**, עמ' 142.

על כל זאת אמרתי מי אני להתיר זאת לעצמי, בוודאי רבינו מוה"ר"ן זצוק"ל כיוון
 בזה רק על הצדיקים אמיתיים וגדולי הדור, כי הם יודעים איזה שקר יפעל טוב
 לפנינו ואיזה ח"ו יפעל רע, אבל אנשים קטני ערך כמוני בוודאי לא הותרה עשייה
 כזו מבלי נטילת רשות מצדיקים האמתיים, מחמת שאנחנו לא נוכל לבחון את
 הדברים כך, ואני לא יכולתי ליקח מהם רשות, כי ידעתי שמחמת ענוותנותם
 הגדולה לא יסכימו להודיע להעולם אותן הדברים אשר עושים בסתר, ולכן
 העתקתי את כל המעשיות והאגרות בזה הלשון ממש כאשר הם אצלי מכותבי
 האגרות... (מג"ט, הקדמה א עמ' ב, הערה יג).

באמצעות ניתוח דוגמה זו ואחרות נציג את השימוש שעושה פרל הסטיריקון בציטוטים
 מ'ספר המידות' לר' נחמן, שכאמור נמצאו כולם מדויקים. בדוגמה לעיל, לצורך הסוואת
 מגמתו הסטירית, פרל נוקט תחילה בפרוט הייחוס הרם של הצדיק (ר' נחמן, נכד
 הבעש"ט) ולאחר מכן במעטה של היתממות חסידית ובפנייה ישירה אל הקורא הוא
 משלב בדבריו את הציטוט הנבחר, ובאופן זה רוכש מידה לא מועטה של אמון. אולם
 קורא נבון חש בנימה ובטון שהדברים שהוצאו מהקשרם נאמרים.

את פשר הציטוט התמוה הנ"ל נוכל לתרץ מתוך דברי ההסבר של הרב מטשהרין¹⁵
 המובאים בהגהות למהדורות מאוחרות יותר של הספר. לדבריו, מקור האמירה הוא
 במסכת בבא בתרא (טו ע"א), כאשר הקב"ה אומר למשה על דבר מותו ומשה כותב.
 נשאלת השאלה: הייתכן שמשה לכאורה שיקר כאשר כתב בתורה על מותו, הרי הוא
 עדיין לא מת? ומצד שני אם לא היה כותב, ספר התורה לא היה שלם. לאחר פלפול
 שלם שם מובא התירוץ הבא: שבכל התורה הקב"ה אומר ומשה אומר אחריו וכותב,
 היינו חוזר על דברי ה' ואחר כך כותבם, ואילו במקום הנידון הקב"ה אומר ומשה כותב
 בדמע (ללא חזרה על דברי ה'). והמסקנה העולה כביכול מן הדברים היא שלומר דברי
 שקר אסור אך לכתוב אותם מותר. ומוסיף שם ר' נחמן מטשהרין ואומר: "בין המעייין
 דדיקא לעניין כזה, ולא ילמד מכאן לשאר העניינים, כי בכתב אסור לשקר ולרמות
 חבירו" ('ספר המידות', דף ח', סימן נ', מראי מקום מהרב מטשהרין).

נציין כי גם הרב מטשהרין הרגיש צורך להבהיר את דברי ר' נחמן הנשמעים כאילו
 מתירים דבר האסור, והדוגמה שבחר מציגה סיטואציה נדירה שמאשרת, לכאורה,
 כתיבת דברי שקר. יש לציין כי באופן אירוני אמירה זו, כפי שהיא מנוסחת על ידי ר'
 נחמן, משרתת בעקיפין את פרל הסטיריקון המתיר לעצמו כתיבת דברי שקר להשגת
 מטרתו בסטירה שלפנינו.

15 ר' נחמן גולדשטיין מטשהרין נולד בשנת תקפ"ה ונפטר בתרנ"ד, מבחירי תלמידיו של ר' נחמן
 מברסלב. קיבל מר' נתן את ה"תורה שבעל פה" של ברסלב, שיחות וסיפורים שמעולם לא הועלו על
 הכתב, והיה לדמות מפתח בכל מה שקשור למסורת מר' נחמן מברסלב. בספרו "פרפראות לחכמה",
 הפירוש הראשון על ליקוטי מוה"ר"ן של ר' נחמן מברסלב, מביא את סיפורה של כל תורה ותורה שמופיעה
 בליקוטי מוה"ר"ן (ר' נחמן היה סופר פורה ביותר וחיבר עשרות ספרים). כמו כן ביאר וההדיר ספרים
 חשובים של ר' נחמן ועסק ברמזי סיפורי ר' נחמן והוסיף מראי מקום ל'ספר המידות'.

פרל מעוניין דווקא במובאות ובציטוטים אניגמטיים מעין אלה וממה שלכאורה משתמע מהם. דוגמה נוספת באותו עניין ואף חמור מכך היא עניין התרת הדם:

כי התרת הדם, בעיניהם יותר קלה מהריגת זבוב... ועל זה תמצא בספר המידות שלהם... (מג"ט, דף כט, ע"ב); והציטוט מובא כלשונו:

ואין להתפלל על שום אדם שימות אפילו על מין, כי יותר טוב להרוג אותם בידי אדם ולא בידי שמים ('ספר המידות', דף מז, סימן קג)

ובהמשך הוא מעיר: **"וכל בעל שכל יבין לאיזה תכלית כתבו זאת בספר המידות"** (מג"ט שם, שם).

התיעוד אכן מדויק, אך העיונות ניכרת באמצעים שבהם נוקט הסטיריקון. פרל משתמש בנמען פנימי בדמותו של מתנגד, הרב מקאלנע, המביע את סלידתו מן המצוטט. המחבר המשתמע בא לידי ביטוי דרך זווית עינו של המתנגד, שאף הוא עוין את החסידות. הפער בין זווית הראייה של המספר, החסיד לכאורה, לבין המסר המשתמע דרך עינו של המתנגד יוצר את הסטירה. תוסיפו לזה את הערת האגב האירונית "וכל בעל שכל..." ולפניכם סטירה במיטבה. המחבר מסתתר מאחורי דמותו של המתנגד ומרשה לעצמו להביע את סלידתו באופן גלוי יותר. ואם לא די בכך, איגרת זו מסתיימת באירוניה גלויה באמצעות ציטוט מדברי חז"ל המקדשים את ערך החיים ולא חיסולם.

עוד בעניין התרת דברים אסורים המשתמעים לכאורה מ'ספר המידות', בנוגע להיתר לומר לשון הרע כשמדובר בין בני אדם שאוהבים זה את זה:

בני אדם שאוהבים זה את זה מותר לומר זה לזה מאיזה דבר ששומע מאיזה אדם, גם חברו מותר לקבל דבריו, ואין בו משום לישנא בישא ('ספר המידות', מג, ז).

ציטוט זה מצדיק כביכול את התנהגותן הפסולה של הדמויות החסידיות שעליהן נסבה העלילה מג"ט דף מב, ע"א (א). ובנימה אירונית, ציטוט זה מאפשר לסטיריקון להמשיך במעשה הרכילות ולשון הרע להשגת מטרת הסטירה.

נושא נוסף שזוכה להרחבה משמעותית המלווה בציטוטים רבים מ'ספר המידות', הוא נושא מתן מתנות לצדיק. במהלך העלילה מגיעה עגלה עמוסה כל טוב לביתו של הרבי, שואלת הרבנית הצדקנית אם לקבל את המתנות, ותשובת הרבי המצוטטת: **"ואמר רבינו הקדוש בנחת וצלה פנים, קבל"** (מג"ט, דף ט, ע"א הערה ז). וכאישור לכך נאמר בהערת ביניים בתחתית העמוד הציטוט הבא מתוך 'ספר המידות', דף סו סימן סד: **"מי שיש לו מוח בקודקודו יבין שהמנהג הזה לשאול את הצדיק לקבל מתנות שמביאים הוא מנהג כשר טוב ויפה"** הערה זו בעלת כפל משמעות. מצד אחד היא לכאורה מחמיאה ומתרצת את התנהגותן של הנפשות הפועלות, אך כאשר מדובר

בצדיק עצמו המאשר עבור עצמו את המתנות - המשמעות האירונית בולטת יותר. לשאלתה של הרבנית אם לקבל המתנות, נאמר שם: "והשיבה הצדקנית בחכמתה, אתה יכול ליתן תשואות חן ולא אני" (שם, שם, ע"ב). הפרשנות הסרקסטית תלויה בבחירת המילים ובטון שבו נאמרים הדברים.

דוגמה נוספת באותו העניין, מג"ט דף נ ע"א (ב), כאשר הרבי ברוב ענותנותו הסכים לפיוס עם הרבי מזאלין, מכינים החסידים עבור הרבי דירה נאה. בהערה ב הנלווית (בטקסט התחתי) נאמר:

ואל יקשה לך למה להם לצדיקים להינות מאחרים כדי להנהיג את בני ביתו בעושר ובכבוד, מוטב שלא להנהיג ושלא להינות מאחרים, אל יקשה לך, כי כל מה שיש תענוג והרחבה להצדיק... יש בית מנוחה לשכינה, ובכן אין לבוא אל הבית בידיים ריקות ('ספר המידות', סה, סימן כ).¹⁶

הקושיות שמעלה ר' נחמן בראשית דבריו נשמעות כאילו מפיו של פרל עצמו ומשרתות את מטרותיו הסרקסטיות. כמו כן בהיות המספר רואה ואינו נראה, שמע את הרב מקאווען (המתנגד) קורא תיגר על מאמר זה ב'ספר המידות' וטוען את הטענות הבאות:¹⁷

המאמר הוא להיפך מן הגמרא ומהתנהגות קדמונים שהיו צנועים שלא היה להם פת לחם, כגון ר' חנינא בן דוסא... ומסתמך על הרמב"ם המפאר קדמונים שהיו בעלי מלאכות והתפרנסו בצמצום מיגיע כפיהם, ולאילו קורא הרב מקאווען צדיקים ולא כאותם צדיקים אמתיים המנהיגים את ביתם בשררה, מכספם של אחרים (מג"ט, דף ט ע"א).

ישנו תחכום רב בהסטת המאבק בין המתנגדים לחסידים לזירה אחרת, באמצעות דמויות מופת מן התלמוד ומאמרו של הרמב"ם שם המעודדים עבודת כפיים והסתפקות במועט במקום לעודד קבלת מתנות. על כל הטענות החמורות הללו מציג המספר תשובה הבנויה מגיבוב של ציטטות מ'ספר המידות' שמטרתן להדגיש את הרושם הסטירי שכבר נוצר, לדוגמה, מג"ט, דף לח, ע"א:

"מקבלים מתנות מרשעים כדי שיחזרו בתשובה" ('ספר המידות', סט, סימן קעז) הממון שמהנה את הצדיק הרי זה כאילו עבד עבודת בית-המקדש (שם, שם); המלך (היינו הצדיק) גובה יציאותיו מן העם (שם, סה, מו); מי שיש לו עצבות יתן מתנה לצדיק תדיר (שם, נח,יא); מי שמהנה (את הצדיק) מנכסיו כאילו מהנה כל ישראל וניצל ממיתה (שם, ע, סימן קפא) ועוד...

16 ובאותו העניין, 'ספר המידות' דף נח סימן יא: "מי שיש לו עצבות יתן מתנה לצדיק תדיר", וכן שם, דף סט סימן קעב, שם דף ע, סימן קפא.

17 ראו גם פירוש המשניות לרמב"ם, אבות ד, ה. מעשיות מעין אלו נמצאות גם במסכתות יומא לה ע"ב, שבת מט ע"א-ע"ב, גיטין סז ע"ב ועוד.

הציטוטים נמצאו מדויקים, מלבד הביאור הנתון בסוגריים (היינו הצדיק), תוספת שפרל לא יותר עליה כדי להיות בטוח שהקורא יבין במי מדובר.

פרל נוקט גם אפולוגטיקה מדומה כאשר הוא מנסה בהיתממות סרקסטית לתרץ את התנהגות הרב שנמצאה לכאורה בסתירה גמורה לדברי הרמב"ם:

מי אשר לו עיניים לראות יבין שכל המאמרים ומעשיות מהגמרא רק על הלומדים נאמרו וחס ושלום לפרש אותם על צדיקים אמתיים, כי אנו רואים בחוש שכל מה שהם מתעשרים ביותר, יותר חוזרים רשעים בתשובה [מג"ט, דף נ' ע"א (ב)].

זהו תכסיס סכולסטי סטירי המפקיע דברים מהקשרם. בחירת המילים אינה מקרית, והשימוש במילים "עיניים לראות" הוא מכוון כי את העושר רואים. גם המושג 'לומדים' (תלמידי חכמים - המתנגדים) וכן החזרה על הביטוי "צדיקים אמתיים" בליווי המילים 'חס ושלום' משיגים את מטרתו של הסטיריקון.

בדוגמאות המובאות לעיל, ראינו שהשיטה שבה נוקט הסטיריקון היא לעורר קושיות על התנהגות הצדיק, להסתמך על דברי הצדיק עצמו שלא כל כך מובנים כפשוטם, להביא אסמכתאות מן הגמרא שלכאורה סותרות התנהגות זו, להוסיף הערות ביניים מתמיהות, ולהסתפק בתשובות סתומות הבנויות מגיבוב ציטטות מדויקות האמורות לתרץ קושיות אלו, אך הפתרונות נמצאו רופפים.

דוגמה לטכניקה נוספת שבה משתמש פרל, היא השיטה לומר משהו אחד ולהתכוון למשהו אחר, כאשר פערי המשמעות יוצרים אירוניה. נדגים זאת מתוך מג"ט אגרת קמג (א). במסגרת חיפושים בבית הרבי אחר הספר האבוד, הסטיריקון מחליף את נקודת המבט. בתחילה הוא מתאר דרך עיניו של מתנגד המביע סלידה מהמתרחש בפועל בבית הרבי, ואילו בהערות הביניים נקודת המבט היא של חסיד המנסה להסביר את הדברים המצוטטים מתוך ספרו הידוע של ר' נחמן 'ליקוטי מוהר"ן' (דף ק, ע"ג): "צריך לחזור ולבקש אבידתו..." היינו, מדובר באבדות רוחניות הקשורות בדיני נפשות שהרבי מוצא ומחזיר, ואילו הרבי מקאווען, המתנגד, "הפך דברי אלוקים חיים" (מג"ט, נא, ע"א) - אלוקים במשמעות צדיק.

הרב המתנגד פירש לא נכון את דברי הצדיק, כאשר פירש את המילה 'אבדות' כפשוטה ובהקשר אירוני לעלילה המתרחשת בטקסט העילי. המספר 'החסיד' מתרעם על סילוף המשמעות ומנסה לתרץ את הדברים ללא הצלחה, גם כאשר הוא מגייס לעזרתו את הציטוט הבא מתוך 'ספר המידות' (סז, קכא): "יש בכוח הצדיק ליקח מזה וליתן לזה... מכל שכן דברים שהם בידי הצדיק הם שלו".

ההסבר לפרשנותו המסולפת של המתנגד למילה 'אבדה' מלווה באמירה הידועה: "שנה ופרש גרוע מכולם", על פי פסחים דף מח ע"ב, שם נאמר: "שנה ופירש קשה

מכולם". בהקשר העלילתי האמירה בעלת משמעות כפולה. האחת, משמעות מיתממת המגנה את הפירוש הלא ראוי של המתנגד למילה 'אבדות' הצדיק, והפירוש השני הוא במשמעות אירונית המגנה את מעשה הצדיק עצמו. תלוי אל מי מכוונים הדברים, מי הוא זה ששנה ופירש?

לסיכום, בדברים שהודגמו לעיל נוקט פרל הסטיריקון במספר טקטיקות: הוא מעורר קושיות על התנהגות הצדיק; מחזק את טענותיו באמצעות הסתמכות על דברי הצדיק עצמו (בעיקר מתוך 'ספר המידות') שלא מובנים כפשוטם; מביא אסמכתאות מן הגמרא הסותרות לכאורה התנהגות זו; משלב הערות ביניים מתמיהות; מסתפק בתשובות סתומות של גיבוב ציטטות האמורות לכאורה לתרץ קושיות אלו על ידי פתרונות רופפים; ויוצר אירוניה באמצעות פערי משמעות בין מה שנאמר לבין מה שמתכוונים באמת, כתוצאה מחילופי זווית הראייה. אמצעים סטיריים נוספים שבהם משתמש פרל במג"ט מתקשרים לנושא הבא.

הצדיק ואלוקים

דמות הצדיק, כפי שהיא מצטיירת על פי האמירות הקצרות שפרל בוחר בקפידה מ'ספר המידות' לר' נחמן, מעוררת מספר תמיהות המשרתות את מטרתו של הסטיריקון. פרל נעזר באמצעים תוכניים, מבניים ולשוניים. תוכניים, כאשר עצם התוכן של הציטוט מעורר אירוניה ותמיהה ב'עזות' שבו, ובאמצעים טוניים לשוניים כגון שימוש בלשון גבוהה לסיטואציה מנמיכה, או בהקשרים לא מתאימים ולא מקובלים.

הצדיק, על פי המובאות מ'ספר המידות', הוא מעין כל יכול מחיה וממית, גוזר דינים, מתיר אסורים, מתיר דמים, ממליץ טוב על אנשים ועוד ועוד. בכוחו לעשות כמעט הכול ואף להמליץ לבורא כיצד להתנהג עם ברואיו, לדוגמה מג"ט, לא, ע"א (א): **"הצדיק הוא מלמד את הקב"ה איך יתנהג עמו"** (ציטוט מ'ספר המידות', סח, קל"א). גם האנלוגיה המופרזת בין הצדיק לצדיקים קודם זמנו של ר' נחמן (משה, אליהו, הרמב"ם) יוצרת קושיות על עצם תפיסת דמות הצדיק בכתבי ר' נחמן.

נציין כי על פי תפיסתו של ר' נחמן אין כאן שום פרדוקס, משום שצדיק האמת (כגון ר' נחמן בדורו) כולל באישיותו את כל שאר הצדיקים, וכפי שמובא בספרו 'ליקוטי מוהר"ן' (תורה י אות ו):

יש לקשר את כל התפילות לצדיק הדור, שהוא בבחינת משה ומשיח, וביכולתו להעלות את התפילות ולבנות את קומתה של השכינה מעט מעט.¹⁸

18 ראה לתפיסה זו, המקשרת בין כל צדיקי הדורות הקודמים המתגלמים בנפשו של צדיק הדור הנבחר, ניתן למצוא בעצם העובדה שר' נתן, תלמידו של ר' נחמן, הדפיס קונטרס הכולל את שמות

האבסורד בהשוואה בין הצדיק לאלוקים מגיע לשיא בציטוט הבא מג"ט, דף יז, ע"א, (ב): **"מי שמנסה את הצדיק כאילו מנסה את הקב"ה"** (ספר המידות, סז, סימן קכז). ציטוט זה, כמו יתר הציטוטים, לא הוצג על רקע תורתו ותפיסתו התיאולוגית הייחודית של ר' נחמן, אלא בקונטקסט חדש ועוין כפי שכבר הראינו. יש לציין כי הגותו של ר' נחמן, ובמיוחד חלק מהדברים שהובאו ב'ספר המידות', עוררו עוד בימיו של ר' נחמן גל של הסתייגויות ומחלוקות גם בתוך עולם החסידות (כגון מצד הסבא משפולי), מחלוקות שהביאו לרדיפתו ולרדיפת חסידיו עד כדי התרת דמם.

יוסף וייס טוען שיש בברסלב תקבולת מרחיקת לכת ביותר בין אלוקים וחוקיותו הפרדוקסלית לבין הצדיק וחוקיותו הפרדוקסלית, ולדבריו זהו יסוד מוסד בתורת הצדיק הברסלבי¹⁹. הבסיס לטענה זו הוא הציטוט מליקוטי מוהר"ן:

מה שקשה קושיות על הצדיק, זה מוכרח להיות כי הצדיקים מתדמים ליוצרם, וכמו שקשה קושיות על ה' יתברך כך קשה קושיות על צדיק האמת ובהכרח שיהיה עליו קושיות כי כך נאה ויפה. (קיצור ליקוטי מוהר"ן, דף מ ע"ב).

האנלוגיה (הפרלליזם) בין האל לצדיק קיימת גם בתחום הלשוני במושגים הקשורים לאל בלבד, כגון שאין בה' תפיסה ואי אפשר להשיגו ("לית תפסיה ביה"). מושגים אלו מתקשרים גם לצדיק. וייס קורא לזה התהפכות איברי האנלוגיה עד לאבסורד. לדעת וייס לפנינו פילוסופיה תיאולוגית עם היגיון משלה, המאפשרת אנלוגיה פרדוקסלית מעין זו כאשר איברי האנלוגיה לכאורה שקולים וניתן להשתמש בהם ישר והפוך למרות האבסורד. כלומר, באמצעות האנלוגיה הפרדוקסלית אפשר להביא ראייה ממצאות האל אל מציאות הצדיק ולהיפך. הסטיריקון מנצל עיקרון מכונן זה בתפיסת הצדיק בתורתו של ר' נחמן כעוד אמצעי בין שאר האמצעים שמנינו לעיל להשגת מטרותיו.

הסטיריקון מתייחס במכוון לדברים כפשוטם (ללא הרקע האידאי). הוא משתמש באיברי האנלוגיה עד כדי אבסורד במטרה ליצור אירוניה. לעומתו, חסיד ברסלב יראה דווקא באנלוגיה זו תורה נסתרת על מהות הצדיק וזיהויו עם הקב"ה.

להלן דוגמה להתהפכות איברי האנלוגיה, אמנם לא עד כדי אבסורד, מתוך 'ספר המידות' (נ' סימן ז): **"מי שאינו מאמין בצדיק על ידי זה אין לבו נכון עם ה' יתברך"**. (מג"ט, מ, ע"ב) הסטיריקון מתמקד כמובן בהיפוך סדר החשיבות, קודם הצדיק ואחר כך הקב"ה.

עניין זה מתקשר לפגם באמונת חכמים - נושא שנידון בהרחבה הן בעלילת הסיפור והן בציטוטים המחזקים את חשיבות קיומה של אמונת חכמים כתנאי בל יעבור בתורת

צדיקי הדורות מסודרים בסדר הא"ב (נדפס לראשונה יחד עם 'ספר המידות').

19 וייס, יוסף, **מחקרים בחסידות ברסלב**, ירושלים 1974, עמ' 152-153.

הצדיק.²⁰ פרל משתמש בשמה של אמונה זו כדי להתיר כל מיני מעשים פסולים שהחסידיים התמימים, לכאורה, פועלים בעלילת הסיפור. לחיזוק דבריו אומר פרל בהיתממות סרקסטית: **"וחזק באמונת חכמים כי בלא אמונה אין שום דבר בעולם"** (מג"ט, יט ע"א).

יסוד זה הוסיף והתפתח והגיע למיצוי בחסידות ברסלב. הצבת הצדיק כמרכז עולמם של חסידיו, בגשמיות ורוחניות, כעין נציג של האלוקות שאין גישה אליה אלא דרכו. סמכותו וחכמתו של צדיק כר' נחמן נובעת ממהותו ואישיותו המצויות מעל אפשרות של הבנה, כמו האלוקות עצמה, "לו ידעתיו הייתי". לחסיד אין כל דרך לבדוק אחר השגותיו של הצדיק אלא לקבלן כתורה מסיני, ולא בכדי מכונות דרשותיו של ר' נחמן בשם 'תורות'. ולפעמים מנוסחים הדברים באופן דיאלקטי ואף פרדוקסלי.

לסיכום

במאבקו העיקש נגד החסידות שהלכה והתפשטה בזמנו, בחר פרל בדמותו יוצאת הדופן של ר' נחמן ובכתביו האזוטריים כדי לעורר התנגדות לתורה זו. מתוך ניתוח דרכי עבודתו של פרל ואופן טיפולו הסטירי במובאות מכתבי ר' נחמן, מתקבלת תמונה די ברורה. פרל השתמש במספר טכניקות סטיריות (מבניות, לשוניות וטוניות) שהטקסט והערות השוליים הנלוות אליו זימנו עבורו, מההגזמה והאירוניה, דרך התיעוד העוין, ועד לאפולוגטיקה המדומה.²¹

מאמר זה התמקד בעיקר בבדיקת המובאות ודרכי שילובן בטקסט, והגילוי המפתיע שלא נעשה בהם שום שינוי. המסקנה המתבקשת היא שלפנינו סטירה שהציטוט המדויק הוא אחד היסודות הבולטים שלה. המטרה היא להתקיף ולערער את החסידות מבפנים באמצעות הפער שנוצר בין האידיאולוגיה המקודשת הנמסרת כלשונה בהערות הנלוות ובין עלילת החולין המתרחשת בטקסט העליון, כביכול בשמה של אותה אידיאולוגיה.

המסקנה העולה מתוך המאמר היא שניתן ליצור סטירה גם על ידי תיעוד מדויק לחלוטין, בשל המגמה העוינת המנחה את הכותב בבחירת הציטוטים, באופן שתילתם ובהקשר שבו הם ניתנים.

20 המושג 'אמונת חכמים' מוסב כאן ל'אמונה בצדיקים'. ראו על כך פרידלנדר, יהודה, **בין הלכה להשכלה**, עמ' 142-151; פיאקא'ז, מנדל, **חסידות ברסלב**, עמ' 190-198.

21 ורסט, שמואל, **סיפור ושורשו**, עמ' 14-45.

נציין כי בכתיבת הסטירה 'מגלה טמירין' קיווה פרל לצמצם את השפעתה של החסידות, לגלות אותה בקלונה ולהפקיע את הקדושה מהשבחים החסידיים. פרל ראה את עצמו כמי שבכוח המילה הכתובה יכול לעצור את המגמה החדשה. זו כמובן הייתה תמימות משכילית ידועה, אולם ההיסטוריה הוכיחה אחרת. היום אנו עדים לצמיחה מרשימה של תופעה שניתן לכנותה ניאו-חסידות. החסידות ממשיכה להתקיים ולפרוח, ודווקא חסידות ברסלב, העומדת במוקד הסטירה, זוכה לעדנה מחודשת ברוחניות העכשווית, בספרות ובמוזיקה הפופולרית, ואף זוכה למחקר אקדמי פורה.

ביבליוגרפיה

- אסף, דוד, **ברסלב: ביבליוגרפיה מוערת**, ירושלים תש"ס.
- ברנהולץ, שולמית, **עיצובים סטיריים כפונקציה של תמורות**, דיסרטציה, כרך א, אוניברסיטת בר-אילן תשמ"ה.
- וייס, יוסף, **מחקרים בחסידות ברסלב**, בעריכת מנדל פייקאדז', ירושלים תשל"ה.
- ורסס, שמואל, **גנזי יוסף פרל**; בעריכת יונתן מאיר, ירושלים ותל אביב תשע"ב.
- ורסס, שמואל, **מגמות וצורות בספרות ההשכלה**, ירושלים תש"ן.
- ורסס, שמואל, **סיפור ושורשו**, תל-אביב תשל"א.
- ורסס, שמואל, "שבעים שנות חקר יצירתו ופועלו של יוסף פרל", **חוליות**, 7 (2007), עמ' 59-96.
- כצנלסון, גדעון, "משהו על מגלי טמירין", **גליונות**, 10 (תש"ן).
- מאיר, יונתן, **חסידות מדומה: עיונים בכתביו הסאטיריים של יוסף פרל**, ירושלים תשע"ג.
- מאיר, יונתן, "מדרש שמות בספר בוחן צדיק ליוסף פרל", **תרביץ**, עו (תשס"ז), עמ' 557-590.
- מירון, דן, "לפני שער החוק: קריאה ב"ספר מגלה טמירין" מאת יוסף פרל". **כיוונים חדשים**, 29 (תשע"ד), עמ' 82-136.
- נבו, גידי, "שתי מסות על מגלה טמירין ליוסף פרל". בספרו, **מושב לצים: הרטוריקה של הסטירה העברית: חמש קריאות**, באר שבע תשע"א, עמ' 17-59.
- פייקאדז', מנדל, **חסידות ברסלב**, ירושלים תשנ"ו.
- פרידלנדר, יהודה, **בין הלכה להשכלה**, רמת-גן תשס"ד.
- פרידלנדר יהודה, **במסתרי הסאטירה**, ח"א, רמת-גן תשמ"ד.

- פרידלנדר, יהודה, "נדבך נוסף בחקר יצירתו של יוסף פרל", **מאזנים**, מ"ו, (תשל"ח), עמ' 140-141.
- פרל, יוסף, **מגלה טמירין**, ההדיר יונתן מאיר על פי דפוס ראשון וכתבי יד והוסיף מבוא וביאורים, ח"א-ח"ב, ירושלים תשע"ד.
- קורצוויל, ברוך, **במאבק על ערכי היהדות**, ירושלים תש"ל.
- קלזנר, יוסף, **היסטוריה של הספרות העברית החדשה**, ח"ב, ירושלים תשי"ב, עמ' 283-320.
- שמרוק, חנא, **דברים כהווייתם ודברים שבדמיון ב"מגלה טמירין" של יוסף פרל**, ירושלים תש"ס.
- שמרוק, חנא, **"הקריאה לנביא": מחקרי היסטוריה וספרות**, בעריכת ישראל ברטלירושלים תש"ס.
- Biale, David and Assaf, David, *Revealer Revealed*, Jewish Review of Books, 2015, pp. 17-21
- Marin, Louis, *Utopics: Contemporary Studies in Philosophy and the Human Sciences*, New Jersey 1984.

